विषयतावादः ॥९॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥बुद्धिर्नामकश्चिदात्मविशेषगुणः।तद्व्यवस्थितिः घटमहंजानामीत्या
कारकाऽऽपामरसाधारणानुभवबलादेव।साचसर्वविषयिका।उक्तधर्मिग्राहकप्रतीत्याघ
टादिविषयकत्वेनैवतस्यावगाहनात्।घटादिनिष्ठतद्विषयत्वंचतत्प्रतियोगिकःसंबन्धविशे
षः।सचप्रतियोगित्वादिवत् स्वरूपादनतिरिक्तएव।क्लृप्तेनस्वरूपेणैवोपपत्तौ अतिरिक्तक
ल्पनाया अनवकाशात्।नचतादृशसम्बन्धस्यज्ञानस्वरूपताविषयस्वरूपतावास्तु।क्रियतद्रूप
त्वविनिगमनादुभयस्यैवसंबन्धताकल्प्येतितदपेक्षयालाघवात्संबन्धत्वेनातिरिक्तैकविषय
ताकल्पनमेवोचितमितिवाच्यम्।विषयतायाविषयस्वरूपत्वेविषयेणसमंतस्या आधाराधेय
भावानुपपत्तेः ज्ञानस्वरूपायाएवतस्याउपगमात्। अभेदेप्याधाराधेयभावोपगमेघटोज्ञानवि
षयतावानितिवत् घटोघटवानित्यादिप्रतीत्यापत्तेः।नचविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपिताऽधि॰

करणतैव घटादावुपेयतेन घटत्वावच्छिन्नाऽधिकरणतेतिनातिप्रसङ्गइ निवार्यम्। तदव
च्छिन्ननिरूपितत्वस्यतदाश्रयनिरूपितत्वविलक्षणस्यदुर्वचत्वात्। अस्तुवाविनिगम
नाविरहादुभयमेवविषयत्वंतथापितादृशोभयस्यक्लृप्तत्वादतिरिक्तविषयतायास्तत्रज्ञा
नादिसंबन्धतायाश्चकल्पनापेक्षयातदुभयस्यज्ञानादिसंबन्धत्वकल्पनेगौरवानवकाश
इतिसिद्धान्तानुयायिनः। नव्यास्तुविषयत्वंपदार्थान्तरमेवनतुस्वरूपसंबन्धविशेषः। तथा
हि। ज्ञानविषयतायाज्ञानात्मकत्वेज्ञानाधिकरणकालस्यापिज्ञानविषयतापत्तिः। कालिका-
निष्ठतत्संबन्धस्यापितत्स्वरूपानतिरिक्तत्वात्। एवंस्वाभावेनसमंप्रतियोग्यनुयोगिभावरूप
ज्ञानसंबन्धस्यापिस्वरूपानतिरिक्ततयाघटादिज्ञानस्यघटादिविषयकत्ववत्स्वाभावविषय-
कत्वस्यापत्तिः। कालादौज्ञानादिसंबन्धस्यातिरिक्तत्वेचविनिगमनाविरहाद्विषयनिष्ठत-

त्संबन्धस्याप्यतिरिक्तत्वसिद्धिर्निष्प्रत्यूहैव। एवंविषयतायाज्ञानस्वरूपत्वे घटपटावित्यादि
समूहालम्बनात्मकैकज्ञानीयघटपटादिरूपनानाविषयनिष्ठविषयतानामेकैकतयातादृ
शज्ञानानांघटत्वपटत्वाद्यवच्छिन्नघटपटादिनिष्ठ विषयताकतयाभ्रमत्वापत्तिः। तद
वृत्तिधर्मावच्छिन्नतन्निष्ठविषयताशालिबुद्धेरेवभ्रमत्वात्। तादृशज्ञानानन्तरंघटत्वेनपटं
जानामीत्याकारकानुव्यवसायापत्तिश्च। घटत्वावच्छिन्नपटनिष्ठविषयताकज्ञानस्यैवता
दृशानुव्यवसायविषयत्वात्। नचतादृशसमूहालम्बनीयघटपटादिनिष्ठविषयतायाऐ
क्येपिसाविषयताघटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेनघटएववर्त्ततेपटत्वाद्यवच्छिन्नविषय
तात्वेनपटएववर्त्तते। तेनतादृशधियोभ्रमत्वापत्तिः। तदवृत्तिर्योधर्मस्तदवच्छिन्नविष
यतात्वेनतद्वृत्तिर्याविषयतातत्प्रतियोगिनएवज्ञानस्यभ्रमत्वात्। नवातादृशसमूहालम्ब

नानन्तरमुक्तानुव्यवसायप्रसङ्गः। पटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन पटादिवृत्तिविषयता
प्रतियोगिन एव ज्ञानस्य तद्विषयत्वादिति वाच्यम्। यतः पटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन घ
टादिवृत्तित्वं हि तद्रूपावच्छिन्ननिरूपितघटादिनिष्ठाधिकरणताकत्वं तादृशी चाधि-
करणता यदि शुद्धविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतातोऽनतिरिक्ता तदा तादृ
शज्ञानीयघटादिनिष्ठविषयतायामपि तादृशाधिकरणताकत्वमक्षतमेव। अतिरिक्ता चे
त्तर्हि किमपराद्धमतिरिक्तविषयतयेति। विषयताया विषयस्वरूपत्वे च घटत्वप्रकारक
प्रमाविषयतायाः पटत्वप्रकारकभ्रमनिरूपितायाश्च घटनिष्ठविषयताया ऐक्यप्रसङ्गेन
घटत्वप्रकारकप्रमाया अपि भ्रमत्वापत्तिः। एवं घटवद्भूतलं घटभूतलसंयोगा इति ज्ञान
योरविशेषप्रसङ्गश्च। विषयाणां तदात्मकविषयतानां चाविलक्षणत्वात्। न च प्रथमज्ञाने सं

बन्धविधयाभासमानस्यसंयोगस्यसंबन्धोऽप्यधिकोभासतेतेनतुसमूहालम्बनरूपेचरमज्ञा
नइत्यतएवउभयोर्वैलक्षण्यमित्युपाध्यायमतंसम्यक्।संयोगादिप्रतियोगिकसंबन्धमादाया
पिसमूहालम्बनसंभवात्।नचसंयोगसंसर्गकविशिष्टबुद्धौसंयोगःस्वरूपतएवभासतेतेनतुसं
योगत्वेनसखण्डपदार्थस्यापिसंबन्धविधयास्वरूपतोभानोपगमात्।उक्तसमूहालम्बनेच
संयोगत्वेनसंयोगोभासतइतिसंयोगत्वरूपाधिकविषयभानाभानाभ्यामेवतयोर्विशेषइति
वाच्यम्।एवमपिघटवद्भूतलंसंयोगश्चघटभूतलसंयोगइतिज्ञानयोर्विशेषानिर्वाहात्।घट
वद्भूतलमितिज्ञानस्यघटप्रकारकत्वमेवघटविशेष्यकोक्तसमूहालम्बनाद्विशेषइतिचेत्
। ————— घटप्रकारकत्वंहिघटनिष्ठप्रकारताप्रतियोगित्वंघटविशेष्यताक-
त्वंचघटनिष्ठविशेष्यताप्रतियोगित्वंतत्रचज्ञानीयप्रकारताविशेष्यतयोर्द्विप्रकारविशेष्य

तेयदिप्रकारविशेष्याभ्यामन — तिरिक्तेतदोक्तविशिष्टबुद्धेरपिघटविशेष्यकत्वमुक्तसमूहाल
म्बनस्यापिघटप्रकारकत्वंदुर्वारमेवघटात्मकयोस्तन्निष्ठप्रकारताविशेष्यतयोर्भवन्मतेऽभि।
न्नत्वात्। यदिच्यते अतिरिक्तेतदासिद्धन्नःसमीहितम्। प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्मकत्वा
त्। यत्तुभासमानवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वंप्रकारत्वंतादृशवैशिष्ट्यानुयोगित्वंविशेष्यत्वंनविषय।
तारूपमितितदसत्।उक्तसमूहालम्बनस्यापिघटप्रतियोगिकवैशिष्ट्यविषयकतयाघटप्रका
रकत्वापत्तेः।संयोगादिरूपव्यधिकरणसम्बन्धेनद्रव्यत्वादिभ्रमस्यद्रव्यत्वादिप्रकारकत्वानुपप
त्तेः। भूतलेघटइत्यादिज्ञानस्यभूतलाद्यनुयोगिकसंयोगादिविषयकतयाभूतलादिविशेष्यक।
तापत्तेः।गुणादौसंयोगादिसंबन्धेनघटादिभ्रमस्यगुणादिविशेष्यकत्वानुपपत्तेश्च।अथवास्त
वतादृशवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वानुयोगित्वेनप्रकारताविशेष्यत्वेयेनोक्तदोषाणामवसरः।अपितुवै
शिष्ट्यप्रतियोगितयातदनुयोगितयाचभासमानत्वमेवप्रकारत्वंविशेष्यत्वंचेतिचेन्न।प्रतियोगित

ग०वि० तीयार्थस्यदुर्वचत्वात्। भासमानत्वस्यज्ञानविषयतात्मकतयाप्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्व
४ सिद्धेश्च। यत्तुविषयत्वंनकेवलज्ञानस्वरूपंनापिकेवलं विषय स्वरूपम्। अपितुज्ञान
विषयोभयरूपम्। अतोनप्रागुक्तदोषाणामवसरः। तथाहि घटपटावित्यादिसमूहालम्ब
नीयघटादिनिष्ठतज्ज्ञानघटाद्युभयात्मकघटत्वावच्छिन्नविषयतायाः पटादिनिष्ठतज्
ज्ञानपटाद्युभयात्मकपटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतानात्मकतयानतादृशज्ञानस्यभ्रमत्वापत्तिः
। नवोपदर्शितविशिष्टधीसमूहालम्बनयोरविशेषप्रसङ्गः। तादृशसमूहालम्बनस्यतथाविधविशि
ष्टबुद्धिनिरूपिततज्ज्ञानघटाद्यात्मकप्रकारतानिरूपकत्वेनविषयतावैलक्षण्यसत्त्वादिति। त
दृष्यसत्। घटपटावित्येतादृशसमूहालम्बनात्मकज्ञानस्यतज्ज्ञानपटोभयात्मकपटत्वावच्छि रामः
न्नपटनिष्ठविषयताघटकत्वेनघटत्वावच्छिन्नघटनिष्ठतज्ज्ञानघटोभयात्मकविषयताघट ४
कत्वेनचघटनिष्ठायापटत्वावच्छिन्नतज्ज्ञानरूपाविषयतातन्निरूपकत्वेनभ्र

मत्वापत्तेर्दुर्वारत्वात्। अथतद्धर्मावच्छिन्नविषयतात्वंतज्ज्ञानतत्तद्विषय योर्व्यासज्यवृत्त्यु
पेयते। एवंचतद्धर्मावच्छिन्नविषयतात्वेनतद्धर्मानधिकरणवृत्तिर्याविषयतातत्प्रतियोगि
त्वमेवभ्रमत्वम्। उपदर्शितसमूहालम्बनेचपटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वस्यतज्ज्ञानपटाद्यु
भयपर्याप्ततयातेनरूपेणतदुभयात्मकविषयतानघटादिवृत्तिः। घटादेस्तद्रूपाश्रयपटाद्या
त्मकविषयत्वासम्बन्धित्वात्। स्वाश्रययावद्व्यक्तिसम्बन्धिनएवव्यासज्यवृत्तिधर्मपुरस्का
रेणतदाश्रयत्वादितिनतस्यभ्रमत्वापत्तिरितिचेत्। पटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वंस्वरूपा॰
तिरिक्तंनवा। आद्येकिमपराद्धंतद्रूपावच्छिन्नातिरिक्तविषयतया। अन्त्येचतस्यव्यासज्य
वृत्तित्वानुपपत्तिः। तत्तत्स्वरूपस्यप्रत्येकविश्रान्तत्वात्। एवंतद्रूपेणघटादिवृत्तित्वंविषयता
त्वेनघटादिवृत्तित्वादतिरिक्तंनवा। आद्येकिमपराद्धमतिरिक्तविषयतया। अन्त्येतद्रूपेणघ॰

वि षं॰ दादिवृत्तित्वंतादृशज्ञानीयस्वात्मकविषयतायाअक्षतमेव। एवंजातिमान्घटइत्यादौघट-
५ त्वाद्येकविषयवृत्तिरेकज्ञानीयविषयतायाजातित्वाद्यवच्छिन्नत्वतदनवच्छिन्नत्वाभ्यांद्वै-
विध्यमनुपपन्नम्। ज्ञानस्यविषयस्यचद्वैविध्यविरहात्। तथाचजातिमानित्याद्याकारकैक-
विधघटत्वादिविषयताशालिज्ञानात्तादृशज्ञानस्यविल क्षणविषयताशालित्वानु-
पपत्त्या विलक्षणाकारकतानुपपत्तिः। तस्माद्विषयत्वमतिरिक्तमेव। अथविषयताविषये-
नुयोगिताख्यस्तत्सम्बन्धोज्ञानेप्रतियोगिताख्यस्तत्सम्बन्धश्चतुल्ययुक्त्याऽतिरिक्तएवोपग-
न्तव्यः। स्वरूपानतिरिक्तत्वेज्ञानविषयनिष्ठयोस्तत्संबन्धयोरविलक्षणतापत्त्याज्ञानस्येवविष-
यस्यापिसविषयकत्वंविषयवज्ज्ञानस्यापितद्विषयत्वमापद्येत। एवंविषयतायाज्ञानघटादि- राम:
निष्ठेनसंबन्धेनसमंकालाभावादिनिष्ठसंबन्धस्याप्यनतिरिक्तत्वेवैलक्षण्यानुपपत्त्या। ५

कालाभावादीनामपिघटादिविषयकत्वापत्तिः। घटज्ञानादिविषयतापत्तिश्च। एवंतुल्ययु
क्त्यातादृशसंबन्धस्यापिसंबन्धस्तत्संबन्धादिरप्यतिरिक्तः स्वीकरणीयइत्यनवस्थितसंब
न्धधाराकल्पनप्रसङ्गः। एवंविषयतासंबन्धेपिज्ञानस्यतदीयतानियामकोनिरूप्यत्वाख्य
संबन्धविशेष स्तुल्ययुक्त्यातिरिक्तः स्वीकरणीयः। एवंतत्संबन्धादिरपीतितत्रापिसंबन्ध
धारयानवस्थापत्तिरितिचेत्। काक्षतिः। नहिप्रामाणिकानवस्थायादूषणावहत्वम्। विषय
तावद्विषयित्वरूपज्ञानानुयोगिकविषयसंबन्धोप्यतिरिक्तएव। ननुविषयताप्रतियोगित्वमे
वविषयित्वं विषयित्वमेवातिरिक्तं तत्प्रतियोगित्वमेवविषय त्वमित्यस्यापिवक्तुंशक्यतयाद्व
योरेवातिरिक्तता सिद्धेरिति। विषयताचविषयभेदाद्भिद्यते। अन्यथाघटपटादिविषयादिसमूहाल
म्बनीयघटपटादिनिष्ठविषयतायाऐक्येपूर्वोक्तयुक्त्यातादृशज्ञानस्यभ्रमत्वापत्तिः। घटाद्यैके

ग०वि० कविषयकज्ञानीयैकैकवृत्तिविषयतातस्समूहालम्बनेनानाविषयवृत्त्यतिरिक्तैकविषय-
६ ताकल्पनप्रसङ्गेन गौरवाच्च। अस्मन्नये समूहालम्बने क्लृप्तप्रत्येकज्ञानीयविषयतानामे-
वोपगमात्। ज्ञानभेदेन विषयताभेदे मानाभावात्। एतेन घटद्वित्वादिविशिष्टबुद्धेर्विशेष्यविशेष
णभावापन्नेषु घटघटत्वादिष्वेकैव विषयता। ननु विशेष्यनिष्ठा विशेषणनिष्ठा च विषयता भि
न्नाभिन्नेति मतं हेयमेव। विशेष्यनिष्ठया विशेष्यतात्मकविषयतया समं विशेषणनिष्ठप्रकारता
त्मकविषयताया अभेदस्यासंभवदुक्तिकत्वात्। तथासति तादृशबुद्धौ घटप्रकारकत्वघटत्ववि-
शेष्यकत्वयोरापत्तेः। नच प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतारूपतायामेवेयमनुपपत्तिः। सैव न। अ
पितु पदार्थान्तरे एव। तयोर्विषयतात्वे मानाभावादिति वाच्यम्। विषयेऽप्यतिरिक्तविषयतानां त रामः
न्नच विषयतात्वकल्पनामपेक्ष्य विषयवृत्तित्वेन क्लृप्तानां प्रकारताविशेष्यतानां विषयतात्व ६

कल्पनस्यैवन्याय्यत्वात् । यत्तु निर्विकल्पकीयाप्रकारताविशेष्यताभिन्नत्वेनोभयसि-
द्धायाविषयताविशिष्टज्ञानस्यापि सैव विषये संबन्धः । तत एव च विशिष्टबुद्धेरपि सविषय
कत्वनिर्वाहस्तत्किं प्रकारतादीनां विषयतात्वोपगमेन । प्रकारतादीनां विषयतानात्मकत्वेपि तद्वै
लक्षण्यस्य ज्ञाने वैलक्षण्यसम्पादकत्वेन न कश्चिद्विरोध इत्यपि हेयमेव । प्रकारताविशेष्यतयोर्विषय
तात्वानुपगमे व्याप्यपक्षविशेष्यकपरामर्शयोर्व्याप्यविषयतानिरूपितपक्षविषयताशालित्वेनानुग-
मय्यानुमितिहेतुत्वासंभवात्कारणताबाहुल्यापत्तेः । निर्विकल्पकीयविषयतायाः परस्परनिरूप्यनिरूप
कभावविरहाद् एवं संसर्गज्ञानस्यानुपनायकतामते उपनीतभानं प्रति उपनायकज्ञानतत्प्रकारकत्वेन तद्वि-
शेष्यकत्वेन च हेतुताद्वयप्रसङ्गः । मन्मते तु प्रकारताविशेष्यते संसर्गभिन्नविषयतात्वेनानुगमय्य ए
कहेतुताकल्पनसंभवात् । एवं निर्विकल्पकीयविषयतायाः विशिष्टबुद्धावुपगमे घटत्वादिनिर्विकल्पका

ग.वि. दिवजानित्वादिना घटत्वादिज्ञानादपि स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारिकाया घट इत्याद्याकारकविशिष्टबुद्धेरापत्तिः।
७ न च स्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौ तदविशेष्यकतज्ज्ञानत्वेन हेतुत्वान्नायं दोष इति वाच्यम्। तथा सति जातिर्घट
श्चेत्यादिज्ञानाद् घट इत्यादिविशिष्टबुद्ध्यनुपपत्तेरिति। यत्तु विशिष्टबुद्धिविषयताविशेष्यमात्रवृत्तिः। न तु वि
शेषणेऽपि सामानाभावात्। न च विनिगमनाविरहः। घट इत्यादिज्ञानानन्तरं घटं जानामीत्याद्यनुव्यवसायेन घ-
टरूपविशेष्येण समं ज्ञानस्य संबन्धावगाहनात् घटादिरूपविशेष्ये ज्ञानस्य विषयतात्मकसंबन्धस्यावश्योपेयत्वा-
त्। घटत्वं जानामीत्याद्यनुव्यवसायस्तु तत्रासिद्ध एव तस्य घटत्वत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वेन घटत्वत्व
प्रकारकव्यवसायानन्तरमेव तत्संभवात्। घट इत्यादिव्यवसायस्य च स्वरूपत एव घटत्वादिप्रकारकत-
या घटत्वत्वाद्यप्रकारकत्वात्। ज्ञानांशे स्वरूपतो घटत्वादिविशेषणकोऽनुव्यवसायोऽपि न तत्र संभव- शिव
ति। ससंबन्धिकपदार्थप्रत्यक्षस्य किंचिद्विशिष्टसंबन्धिवैशिष्ट्यावगाहित्वनियमात्। न चायं घट इत्या १

दिव्यवसायानन्तरं घटत्वेनेमं जानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायेन घटत्वादिरूपविशेषणेनापि समं ज्ञान-
स्य संबन्धावगाहनात्तत्रापि विशिष्टधीविषयताभ्युपगम आवश्यक इति वाच्यम्। यतस्तत्र ज्ञानान्वयि वैशि
ष्ट्यं न तृतीयार्थः। अपितु द्वितीयार्थविषयतान्वयि घटत्वादिप्रकारकत्वम्। न च विषयतानिष्ठं घटत्वादिप्रकारक
त्वं घटत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपकत्वं तदभ्युपगम एव च विशेषणीभूतघटत्वादेर्विशिष्टधीविषयतासिद्धिर्नि-
ष्प्रत्यूहैव। प्रकारताया विषयताविशेषात्मकत्वादिति वाच्यम्। यतो विषयतानिष्ठं घटत्वादिप्रकारकत्वं न घट
त्वादिनिष्ठप्रकारताख्यविषयतानिरूपकत्वम्। अपितु घटत्वाद्यवच्छिन्नत्वम्। अवच्छिन्नत्वं च प्रतियोगि
त्वकारणत्वाधिकरणत्वादाविव दिषयतादावपि घटत्वादेः संबन्धविशेषण व। स चातिरिक्तोऽनतिरि
क्तो वेत्यन्यदेतत्। इयांस्तु विशेषः। प्रतियोगित्वादावन्यूनानतिप्रसक्तत्वमवच्छेद्यावच्छेदकभावे तन्त्रम्।
न तु विषयतास्थले व्यधिकरणधर्मस्यापि विषयतावच्छेदकत्वात् विशेषणनिरूपितत्वमेव वा विषयतानिष्ठ

ग-वि. तत्प्रकारकत्वम्। अस्तु वा विशेषणे विषयतानिरूपितः प्रकारताख्यधर्मविशेषः। तथापि तस्य विषयता-
८ त्वे ज्ञानप्रतियोगित्वेन समानाभाववदिति अतिरिक्तविषयतावादिनां प्राचीनैकदेशिनां मतं तदप्यनुपादेयमेव। वि-
शेषणस्य विशिष्टज्ञानाविषयत्वे तद्धर्मविशिष्टज्ञानानन्तरं तद्धर्मविशिष्टज्ञानानुपपत्तेः। विशिष्टबुद्धौ वि-
शेषणविषयकज्ञानस्य हेतुत्वात्। भवन्मते तद्विशिष्टज्ञानस्य तद्विषयकज्ञानत्वाभावेन तदहेतुत्वात्। एवं
विशिष्टज्ञानाद्विशेषणविषयकोपनीतभानस्याप्यनुपपत्तिः। तदुपनीतभाने तद्विषयकज्ञानस्यैव हेतुत्वात्।
एतादृशयुक्त्या विशेषणस्य विशिष्टधीविषयताया आवश्यकत्वे च उक्तलाघवात् तन्निष्ठप्रकारताया एव वि-
षयतात्वसिद्धिरित्यवधेयम्। अथ तद्विशिष्टबुद्धौ तदुपनीतभाने च स्ववृत्तित्वस्वप्रकारकत्वान्यतरसंबन्धेन त-
द्विशिष्टाया विषयतानच्छालिज्ञानत्वेनैव हेतुता वाच्या। इत्थं च विशेषणस्य विशिष्टज्ञानाविषयत्वेऽपि तद्विशिष्टज्ञा- शिव
नात्तद्विशिष्टज्ञानान्तरस्य तदुपनीतभानस्य च नानुपपत्तिः। न चोपदर्शितकारणतावच्छेदककोटौ अन्यतरसंबन्धेन ८

तद्वैशिष्ट्यस्य विषयतायां निवेशोऽन्यतरत्वघटकभेदयोर्मिथो विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहेण कारणता
वाहुल्यमिति वाच्यम्। यतस्तादृशान्यतरस्यान्यतरत्वेन न संबन्धता अपि तु स्वरूपत एव। नन्वेवमप्यननुगमात्कारण
ताधिक्यं व्यभिचारश्चेति वाच्यम्। संबन्धाननुगमेऽपि तावन्निष्ठसंबन्धतायां ऐक्योपगमेन तद्दोषानवकाशात्। अतएव
संबन्धाननुगमो न दोषायेति प्राचां प्रवादोऽपि। नन्वेवमपि स्वप्रकारकत्वस्ववृत्तित्वान्यतरसंबन्धेन तद्विशिष्टविषयता
मपेक्ष्य स्ववृत्तित्वसंबन्धेन तद्विशिष्टविषयताया लाघवेन तद्विशिष्टबुद्ध्यादिजनकतावच्छेदकत्वसिद्धेर्निष्प्रत्यूह
तया विशेषणस्यापि विशिष्टधीविषयत्वं दुर्वारमिति वाच्यम्। प्रकारतायां विषयतात्वोपगमे पटत्वादिरूपेण घटादि
विषयकस्मरणादौ तथाविधज्ञानस्य घटत्वादिप्रकारतानिरूपितपटादिनिष्ठविषयताशालिज्ञानत्वेन घटादिनिष्ठ
विशेष्यतानिरूपितपटत्वादिप्रकारताशालिज्ञानत्वेन वा हेतुत्वे गौरवात्। अस्मन्मते चैवं तादृशविनि
गमनाविरहावकाशः। विशेष्यतानिरूपितप्रकारताया ज्ञानप्रतियोगिकत्वाभावेन परंपरासंबन्धेनैव

ग॰ दि॰ तस्याः जनकतावच्छेदकत्वस्योपगन्तव्यतयातदपेक्षया प्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः प्रतियोगिता

९ संबन्धेन जनकतावच्छेदकत्वे लाघवस्यैव विनिगमकत्वात्। मैवम्। उक्तविशेषणज्ञानादिकारणतावच्छे-

दकलाघवेन प्रकारतायां विषयतात्वस्य ज्ञानप्रतियोगित्वस्य च सिद्धावेव दर्शितस्मरणादिहेतुतायां विनिग-

मनाविरहावतारे गौरवावतारात् तादृशगौरवस्य फलमुखत्वेनादोषत्वात्। प्रसिद्धिमुपजीव्य गौरवावतारस्तत्सि-

द्धौ तस्य विरोधित्वासम्भवात्। घटवद्भूतलमित्यादिविशिष्टबुद्ध्यनन्तरं भूतलं जानामीत्यनुव्यवसायवद् घटं जा-

नामीत्याद्याकारकस्य ज्ञाने घटादिसंबन्धावगाहिनोऽनुव्यवसायस्यापि सर्वानुभवसिद्धतया विशेषणे विष-

यतात्मकज्ञानसंबन्धश्चावश्यकः। न च तत्र स्वप्रकारकविषयताकत्वरूपपरम्परासंबन्ध एव ज्ञाने घटस्यानु-

व्यवसायेन गृह्यत इति वाच्यम्। विशेषणीभूतघटादेरेव तादृशविशिष्टबुद्धिविषयः। न तु भूतलादिरूपविशेष्य- शिव

म्। भूतलं जानामीत्याद्यनुव्यवसायेन तु स्वविशेष्यकविषयताप्रतियोगित्वरूपभूतलादिनिरूपितपरंपरासंब- ८

न्य एव ज्ञानादौ गृह्यत इत्यस्यापि रूक्षवचनतया विनिगमनाविरहेण विशेषणविशेष्ययोरुभयोरेव
विशिष्टधीविषयतासिद्धेर्निराबाधत्वादित्याहुः। विशेष्यताप्रकारतावत्संसर्गत्वस्यापि विषयतावि-
शेषात्मकत्वात्संसर्गस्यापि विशिष्टधीविषयत्वम् अन्ये [illegible]लाः। संसर्गस्य विशिष्टधीविषयत्वमा-
नाभावः। घट इत्यादिज्ञानानन्तरं समवायं जानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायस्यासिद्धत्वात्। तादृशा-
नुव्यवसायस्य समवायत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितया समवायत्वप्रकारकज्ञानानन्तरमेव तत्संभवात्।
अथ विशिष्टबुद्धेः संसर्गानवगाहित्वे बाधबुद्धिप्रतिबन्धकतायाः संसर्गविशेषनियन्त्रितत्वासंभ-
वात्कपालधर्मिकसंयोगादिसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभाववत्तानिश्चयस्य समानधर्मिता-
वच्छेदकं किंचिदेव घटादिप्रकारकं ज्ञानं प्रतिबध्यं न तु सर्वमित्यनुभवव्याकोपः। न च बाधप्रतिबन्ध-
कतायाः संबन्धविशेषनियन्त्रितत्वानुरोधेन तत्प्रतिबध्यसधर्मितावच्छेदकबुद्धेः संबन्धावगाहित्वसिद्धि

ग. वि. वपिनिर्धर्मितावच्छेदकबुद्धेस्तथात्वंनिर्युक्तिकमितिवाच्यम्। निर्धर्मितावच्छेदकविशिष्टबुद्धे
१० रपिग्राह्यधर्मिकावृत्तित्वज्ञानप्रतिबध्यतयाऽवृत्तित्वज्ञानप्रतिबन्धकतायाः संबन्धविशेषनिय
न्त्रितत्वानुरोधेनतत्रापिसंबन्धावगाहित्वस्या—वश्यकत्वात्। एवंप्रमात्वभ्रमत्वयोःसंबन्धवि
शेषनियन्त्रितत्वानुरोधेनापिसकलविशिष्टबुद्धीनांसंबन्धावगाहित्वमावश्यकम् तयोस्तथात्वानु
पगमेकपालविशेष्यकंघटादिप्रकारकंकिंचिदेवज्ञानंप्रमा तथाविधंचकिंचिदेवज्ञानंभ्रमइतिप्र
तीतिर्नस्यात्। अपितुकपालादेःसमवायेनघटादिमत्तयातथाविधंसकलमेवज्ञानंप्रमास्यात्संयोगा
दिसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभाववत्तयाचतथाविधसकलमेवज्ञानंभ्रमःस्यादितिचेन्न शिव
विशिष्टबुद्धेःसंबन्धाविषयकत्वानभ्युपगमेपितटस्थेनसंसर्गेणसमंप्रकारतायाअवच्छेद्यावच्छेद १०
कभावोपगमाद्बाधप्रतिबध्यतावच्छेदकस्यप्रमात्वभ्रमत्वयोश्चसंबन्धविशेषावच्छिन्नप्रकारतापर्य

तत्वादुक्तानुपपत्तिवारणसंभवात्। न च प्रकारतानिरूपितसांसर्गिकविषयताश्रयत्वमेव संसर्गस्य प्र
कारतावच्छेदकत्वम् अन्यस्य दुर्वचत्वादिति संसर्गस्य विशिष्टधीविषयत्वसिद्धिर्निष्प्रत्यूहैवेति वाच्यम्
। प्रतियोगित्वादिनिरूपिताया इव प्रकारतानिरूपिताया अपि संसर्गनिष्ठावच्छेदकतायाः स्वरूपसम्बन्ध
रूपत्वात्पदार्थान्तररूपत्वाद्वा विषयताविशेषात्मकत्वेऽपि तद्रूपतायास्तत्स्वत्वात् तस्या विषयतात्वस्यानि
र्युक्तिकत्वात्। तादृशावच्छेदकताविशेष एव च संसर्गतापदार्थः। न तु विषयताविशेषः। अथ संसर्गस्य विशि
ष्टबुद्ध्यविषयत्वे तत्संसर्गकज्ञानात्तद्विशिष्टबुद्धितदुपनीतभानानुदयप्रसङ्गः। न च ततस्तयोरुत्पादस्यानुभविक
त्वाभावादिष्टापत्तिः। तथा सति स्वरूपतो मनस्त्वादिविशिष्टवाचकमनःपदाद्यधीनशाब्दबोधानुपपत्तेः। तथा
हि मनःपदात्स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारिकाशाब्दधीर्भविष्यति तत्र च स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानं पदार्थोप
स्थित्यादिः कारणम् जातित्वादिना तत्प्रकारकशक्तिज्ञानादितो जातित्वादिनैव तत्प्रकारकशाब्दबोधोदयात्।

त॰वि॰ अन्यथा कदाचिज्जातित्वादिना तत्प्रकारकः कदाचित्स्वरूपतस्तत्प्रकारकश्शाब्दबोध उत्पद्यत
११ इत्यत्र नियामकाभावप्रसङ्गात्। स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानपदार्थोपस्थित्यादिकं च स्वरूपतस्त
द्विषयकज्ञानं विना न संभवति स्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौ स्वरूपतस्तद्विषयकज्ञानस्य हेतुत्वात्। स्व
रूपतो मनस्त्वादिविषयकं च निर्विकल्पकज्ञानं न संभवति। अतीन्द्रियस्य निर्विकल्पकावेद्यत्वात्। नि
र्विकल्पकस्य लौकिकत्वनियमात्। स्वरूपतस्तत्प्रकारकज्ञानस्यापेक्षणे च तत्रापि तादृशज्ञानस्या
पेक्षणीयतयाऽनवस्थाप्रसङ्गः। अस्मन्मते च स्वरूपतः संसर्गविधया किञ्चिद्ज्ञाने मनस्त्वादि
भानं स्वीकृत्य तन्मूलकात्स्वरूपतस्तत्प्रकारवाक्यादिज्ञानात्तथाविधशाब्दधिय उपपत्तिः। न चै शिव
वं स्वरूपतो निखिलजातिसंसर्गकज्ञानात्स्वरूपतो निखिलजातिप्रकारकज्ञानसम्भवेन सार्वज्ञा ११
पत्तिरिति वाच्यम्। फलबलात्कस्यचिदेव पदार्थस्य कदाचित्संसर्गविधयाभानोपगमेन स्वरूप

तत्संसर्गतयानिखिलजातिभानस्य कदाप्यनुपगमादिति चेन्न। तत्संसर्गकज्ञानस्य तद्विशिष्टबुद्ध्या
द्यजनकत्वेपि स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारकस्मरणमूलकतथाविधवाक्यादिज्ञानात्तथाविधशाब्दबोध-
निर्वाहात्। न च स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणे स्वरूपतस्तत्प्रकारकानुभवस्यापेक्षिततया तदसम्भवे
न तदसंभव इति वाच्यम्। भवान्तरप्रभवानुभवाहितसंस्कारादेव तथाविधस्मरणोपपत्तेः। न च जन्मा
न्तरीय तथानुभवेपि पर्य्यनुयोगतातादवस्थ्यम् तत्र तत्साक्षात् जन्मजाततथाविधानुभवाहितसंस्का
रमूलकस्मरणस्यगतित्वात् जन्मप्रवाहस्यानादितया तादृशानवस्थाया अकिंचित्करत्वात् अ
थवा जातित्वादिनामनस्त्वप्रकारकैतद्भवीयानुभवप्रभवसंस्कारादेव स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरण
मुपपद्यते सामान्यतस्तत्प्रकारकस्मरणे तत्प्रकारकत्वेनैव ज्ञानसंस्कारयोः कारणत्वात् स्वरूपत
स्तत्प्रकारकस्मृतौ स्वरूपतस्तत्प्रकारकत्वेन तयोर्हेतुतायाः अप्रामाणिकत्वात्। नन्वेवं जातित्वादि

न- वि नामनस्त्वादिप्रकारकस्मरणमात्रस्यैवस्वरूपतस्तत्प्रकारकत्वापत्तिरिति केवलं जातिमानित्या
१२ कारकस्य स्मरणस्य विलोपप्रसङ्ग इति वाच्यम्। स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणे उद्बोधकविशेषस्यै
व नियामकत्वात् मन इत्याद्याकारकं स्मरणं यत्रानुभवसिद्धं तत्रैव तादृशोद्बोधकस्य फलबले
न कल्पनीयत्वात् अन्यथा जातित्वेन स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारकक्रमिकानुभवद्वयाहितसंस्कारवतः
पुंसो भवन्मतेपि स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारकजातिमानित्याकारकमनस्त्वप्रकारकस्मरणविलोपाप-
त्तिः न च जातित्वेन मनस्त्वप्रकारकसंस्कारात्स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारकस्मरणं न संभवति तत्र मन
स्त्वांशे जातित्वभाने बाधकाभावादिति वाच्यम् तदंशे जातित्वभानेपि जातिमन्मनश्चेत्याकारकस्य त
दंशे द्विविधविषयताशालिनः स्मरणस्य संभवात् वस्तुतस्तु जातित्वांशे मोषदशायां तथाविधसं- शिव
स्कारान्मन इत्याकारकस्मरणं निराबाधमेव तदंशे मोषश्च तद्भासकोद्बोधकासमवधानम् न चाकिञ्चि १२

रूपेण तत्प्रकारकसंस्कारादपि स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणस्य मोषवशादुत्पत्तौ जातित्वादिसामान्यप्र
त्यासत्तिजन्यतत्प्रकारकनिखिलजातिविषयकानुभवाहितसंस्काराज्जातित्वाद्यंशे मोषदशायां स्वरू
पतो निखिलजातिप्रकारकस्मरणसंभवात् सार्वज्ञापत्तिरिति वाच्यम् उद्बोधकस्य फलबलकल्प
नीयतया जातित्वाद्यंशे मोषदशायां निखिलजातिभासकोद्बोधकस्याकल्पनेनापत्तिविरहादित्यल
म्पल्लवेन। इत्थं च विशिष्टसंविदस्संबन्धानवलम्बितानकथंचिदपि कंचिदनिर्वाहमावहतीति युक्ति
तन्त्रानुतन्त्रसिद्धान्तविरोधः प्रतिरुणद्धि केचित्तु विशिष्टसंसर्गकबुद्धौ विशिष्टसंसर्गघटकवि
शेषणीयसंसर्गतायां प्रकारतात्वं तथाविधविशेष्यीयसंसर्गतायां विशेष्यतात्वमावश्यकम् अन्य
था कम्बुग्रीवादिमत्त्वाद्यवच्छिन्नत्वरूपेण प्रतियोगितासंसर्गककम्बुग्रीवादिमान्नास्तीत्याद्याका
रकबुद्धेर्भ्रमत्वानुपपत्तेः तथाहि तादृशज्ञानमभावांशे प्रतियोगितासंबन्धेन न घटस्य भ्रमः

ग॰ वि॰ तेन संबन्धेनाभावस्य घटवत्त्वात् नापि कम्बुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिता संबन्धेन तदंशे त-
१३ स्य भ्रमः विशिष्टसंबन्धाप्रसिद्धेः नापि स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबन्धेन तदंशे कम्बुग्रीवादि
मत्त्वस्य भ्रमः तदंशे तस्याप्रकारत्वात् तथा सति तादृशधर्मविशिष्टत्वेनाभावोल्लेखापत्तेः अत
एव प्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबन्धेन तादृशधर्मांशेऽभावस्य भ्रम इत्यपि न तद्धर्मांशेऽभावस्याप्र
कारत्वात् नापि प्रतियोगित्वांशे कम्बुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितावच्छेद्यत्वांशे कम्बुग्री
वादिमत्त्वस्य वा भ्रमः तस्य संसर्गघटकतयाऽप्रकारकत्वादिति न स्यात् संसर्गताविशेषे प्रकारतात्वविशेष्य
तात्वे स्वीकृत्य पश्चात्प्रतिक्षिप्तपक्ष एवापेक्षणीय इति संसर्गस्यापि विशिष्टधीविषयतासिद्धेः प्रकारता
त्वादेर्विषयतात्वव्याप्यत्वादित्याहुः तदपि न शोभनं तथा प्रतिभाति उक्तबुद्धौ प्रतियोगिविशेषणताप शिव
न्नस्य कम्बुग्रीवादिमत्त्वादेरभावांशे प्रकारतोपगमे क्षतिविरहेण तदंशे तद्धर्मत्वस्यैव सम्भवात् स्वातन्त्र्येण १३

प्रकारतास्थल एव विशेषणवत्त्वेन विशेष्योल्लेखात् अत एव दण्डी चैत्रः कुण्डलीत्यादिविशिष्टानुयोगि
कवैशिष्ट्यबुद्धौ समानकालीनत्वसंबन्धेन विशेष्यतावच्छेदकदण्डादेर्विधेयकुण्डलाद्यंशेऽप्रका
रत्वेऽपि न दण्डवत्कुण्डलीत्याद्याकारकता न च प्रकारतायाः पारतन्त्र्यं दुर्निर्वचमिति वाच्यम्
उक्तस्थले प्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदेनैवाभावांशे कम्बुग्रीवादिमत्त्वादेः प्र
कारत्वोपगमात्तद्विशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्नत्वस्यैव तत्पारतन्त्र्यपदार्थत्वात् यत्तु तत्र प्र
तियोगिविशेष्यतयाऽभावविशेष्यतया च निरूपिता एकैव प्रकारता स्वीक्रियते स्वातन्त्र्येण प्रकारता
स्थले तु विशेष्यभेदेन प्रकारताभेदः तादृशप्रकारताया एकैकज्ञानसाधारणत्वात् एवञ्च तदीयवि
शेष्यतानिरूपितप्रकारताभिन्नत्वमेव तत्पारतन्त्र्यम् नन्वेवं सति तादृशज्ञानस्याभावांश इव प्रतियो
ग्यंशे स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबन्धेन कम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकारकत्वापत्तिः अभावविशेष्यता

ग विनिरूपिततत्संबन्धावच्छिन्नप्रकारतायाएवभवन्मते प्रतियोगिविशेष्यतानिरूपितप्रकारतात्मकत्वात्
१.४ तथाच तादृशज्ञानं प्रतियोग्यंशेपितस्यभ्रमस्यादितिवाच्यम् तादृशज्ञानस्यहि प्रतियोगिनिष्ठविशेष्य
तानिरूपिततत्संबन्धावच्छिन्नकम्बुग्रीवादिमत्वप्रकारताशालित्वेपि प्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपिता
यातादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गतातन्निरूपकतद्धर्मप्रकारकत्वंनास्ति तादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गतायाअभाव
विशेष्यतयेवसमंनिरूप्यनिरूपकभावोपगमात् इत्थं च तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संसर्गनिष्ठसंसर्ग
तानिरूपकतद्धर्मप्रकारकत्वमेवतदंशेतत्संबन्धेनतद्धर्मप्रकारकत्वमतोनदर्शिताऽतिप्रसङ्ग इति तद
सत् तथासति प्रतियोग्यंशेतादृशज्ञानीयकम्बुग्रीवादिमत्वप्रकारतायाअपिअभावपारतन्त्र्यापत्तेः
तद्विशिष्टबोधकशब्देनप्रतियोग्यनुल्लेखापत्तेः अथ प्रतियोगिविशेषणीभूतधर्मस्याभावांशेनिरुक्तप्रक शिव
रताकल्पनापेक्षयासंसर्गतायांप्रकारतात्वादिकल्पनमेवोचितं धर्मिकल्पनातोधर्मकल्पनायालघुत्वात् १४

नचभवन्मतेपितद्धर्मावच्छिन्नत्वांशे प्रतियोगिसंसर्गीभूतप्रतियोगित्वविशेषणतयासंसर्गतायाःकल्प
नीयतयाधर्मिकल्पनमावश्यकमितिवाच्यम् भवन्मतेप्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वांशेतद्धर्मनिष्ठप्रका
रतानिरूपितसंसर्गतायाःकल्पनीयतयासंसर्गताकल्पनस्यतुल्यत्वादितिचेन्न अभावांशेप्रतियो-
गिविशेषणधर्मस्यप्रकारतामतेप्रतियोगिप्रकारतानिरूपितायाप्रतियोगित्वनिष्ठसंसर्गतासैवप्रति
योगिविशेषणनिष्ठप्रकारतानिरूपितायाअवच्छिन्नत्वनिष्ठसंसर्गतातन्निरूपितापि एतावतैवतादृशधर्मस्य
त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वरूपसंसर्गभाननिर्वाहात् एवञ्चतद्धर्मावच्छिन्नत्वविशेषितप्रति
योगितानिरूपकत्वप्रतियोगिसंसर्गतावादिनस्तवममचावच्छिन्नत्वप्रतियोगित्वनिरूपकत्वेचैकै
कसंसर्गताकल्पनस्यतुल्यतयानतवतादृशावच्छिन्नत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपिततत्तद्धर्मनिष्ठसंसर्गताक
ल्पनेनचममतादृशावच्छिन्नत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपिततत्तद्धर्मनिष्ठप्रकारताकल्पनस्यतुल्यतयाभ

ग॰वि वतां संसर्गतायां प्रकारतात्वादिकल्पनस्याधिक्यात् नच नव्यमतेपि तादृशप्रकारतायाः पारतन्त्र्यनिर्वाहा
३५ य तत्रप्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्नत्वकल्पनमधिकमिति वाच्यम् भवन्मतेपि तत्त-
द्धर्मनिष्ठप्रकारताविशेषात्मकसंसर्गतायाः अवच्छिन्नत्वानुयोगिकसंबन्धविशेषावच्छिन्नत्वस्या
धिकस्य कल्पनीयतया साम्यात् अथवा किमेतावता सूक्ष्मगवेषणायासेनास्तु संसर्गताविशेषाणां
प्रकारत्वादिविशेषरूपता नैतावतापि संसर्गस्य विशिष्टधीविषयतासिद्धिः स्यादिति विघटितनिर्युक्तिक
सिद्धान्तानुरोधनिस्सङ्कुचत्कुलानां विशेषात्वस्य प्रकारतात्वादिव्यापकताभङ्गभीरुतया दुरभिभवत्वा
दिति वदन्ति संसर्गतया च ससम्प्रकारताया विशेष्यतायाश्च निरूप्यनिरूपकभावाख्यस्संबन्धविशेषो
ऽभ्युपगन्तव्यः स चैकसम्बन्धः कार्यत्वकारणत्वाधेयत्वाधारत्वप्रतियोगित्वानुयोगित्वादीनां मिथस्तादृशासम्बन्धद शिव
व स्वरूपविशेषः पदार्थान्तरमेव वा अन्यथा तत्र तेन सम्बन्धेन तत्प्रकारकमित्येतदर्थस्य दुर्वचत्वात् नच ३५

तत्संसर्गकत्वे सति तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्प्रकारताकत्वमेव तेन संबन्धेन तत्प्रकारकत्वमिति वा
च्यम् तथा सति भूतलादौ संयोगेन घटादिकं समवायेन च रूपादिकमवगाहमानाया धियो भूतलां
शे संयोगेन रूपादिप्रकारकत्वस्य समवायेन च घटादिप्रकारकत्वस्यापत्तेः एवं समवायेन कपालांशे
संयोगेन च भूतलांशे घटमवगाहमानाया बुद्धेः समवायेन भूतलांशे संयोगेन च कपालांशे घटप्रका
रकत्वापत्तेः तत्स्वीकारे च तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततदीयसंसर्गतानिरूपितायास्तदीयप्रकारतानप्र
तियोगित्वमेव तदंशे तेन संबन्धेन तत्प्रकारकत्वम् यस्य यत्संबन्धो यत्र भासते तदीयविशेष्यतातदीयप्र
कारताभ्यामेव तदीयसंसर्गताया निरूप्यनिरूपकभावान्नोक्तातिप्रसङ्गः नच प्रकारतायाः संसर्गविशेषा
वच्छिन्नतया तत्संसर्गावच्छिन्नतदीयप्रकारतानिरूपिततदीयविशेष्यताकत्वमेव तेन संबन्धेन तदंशे तत्प्रका
रकत्वमस्तु किमुक्तनिरूप्यनिरूपकभावोपगमेनेति वाच्यम् संसर्गनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वरूपसंसर्गा

ग॰ वि वच्छिन्नत्वस्य प्रकारतायां स्वीकृतावेव संसर्गताप्रकारतयोर्निरूप्यनिरूपकभावसिद्धेः संसर्गतायास्संस
१५ र्गनिष्ठावच्छेदकतारूपत्वात् न चैवमपि प्रकारतयैव समं तस्या निरूप्यनिरूपकभावोस्तु ननु वि
शेष्यतयापि समं युक्तबुद्धिनिरूपितायाः समवायनिष्ठसंसर्गतानिरूपितघटप्रकारताया भूतलवि
शेष्यतानिरूपितत्वविरहात् संयोगनिष्ठसंसर्गतानिरूपिततत्प्रकारतायाश्च कपालविशेष्यतानिरू
पितत्वविरहादुक्तातिप्रसङ्गवारणादिति वाच्यम् विनिगमनाविरहेणैव विशेष्यतयापि समं तस्या नि
रूप्यनिरूपकभावसिद्धेर्निष्प्रत्यूहत्वात् एवञ्च विशेष्यताप्रकारतयोस्साक्षान्निरूप्यनिरूपकभावो
ऽप्रामाणिकः किन्तु प्रकारतायां विशेष्यतानिरूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेव विशेष्यतानिरूपितत्वं वि शिव
शेष्यतायां प्रकारतानिरूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेव च प्रकारतानिरूपितत्वं कार्य्यकारणभावावच्छेद १६
ककोटौ यत्र प्रकारविशेष्यतयोर्निवेशस्तत्र संसर्गस्याप्यवश्यं निवेशात् तयोर्निरूप्यनिरूपकभावानभ्युप

ग

गमेपिगौरवानवकाद्दितितु ध्येयम् प्रकारताचाद्विविधा निरवच्छिन्नाविशेषणान्तरावच्छिन्नाच तत्रनि
रवच्छिन्नाघट इत्याद्याकारकज्ञानीयघटत्वादिप्रकारता तत्रस्वरूपत एवघटत्वादेर्भानात् विशेषणा
न्तरावच्छिन्नाच्चघटत्ववदितिज्ञाने तत्रघटत्वस्वरूपधर्मान्तरस्यापिविशेषणत्वात् तादृशीच्चप्रकारताजात्य
खण्डोपाधिभिन्नेनस्वीक्रियते सावच्छिन्नाच्चघटवदित्यादिज्ञानीयघटादिप्रकारता तत्रघटत्वादे
रवच्छेदकत्वात् नचतादृशप्रकारतायाघटत्वादिनासममवच्छेद्यावच्छेदकभावोनिर्युक्तिकः द्र
व्यवदित्यादिज्ञानात्तादृशज्ञानस्यघटांशेपिभिन्नप्रकारकतयैववैलक्षण्योपपत्तेरितिवाच्यम् ताद
शज्ञानीयघटादिप्रकारतायाघटत्वाद्यवच्छिन्नत्वानुपगमेद्रव्यवद्भूतलंघटश्चेत्याद्याकारकसमूहा
लम्बनात्मकज्ञानात् घटवद्भूतलन्द्रव्यञ्चेतिसमूहालम्बनस्यैववैलक्षण्यानुपपत्तेः उभयोरेव
घटांशेद्रव्यत्वघटत्वोभयप्रकारकत्वाद्भूतलांशेघटप्रकारकत्वाच्च मन्मतेपुनराद्येद्रव्यत्वावच्छिन्ना

ग॰वि॰ घटीयाप्रकारता अन्येच घटत्वावच्छिन्नासेति प्रकारतावैलक्षण्यात्तयोर्वैलक्षण्यम् वस्तुतस्तु घटत्वादिनि
१७ ष्ठप्रकारतानिरूपितत्वमेव घटादिप्रकारतायां घटत्वाद्यवच्छिन्नत्वम् नच प्रकारताविशेष्यतयोरेव निरू
प्यनिरूपकभावो न तु प्रकारतयोरपीति वाच्यम् तत्र घटादिनिष्ठाया भूतलादिनिष्ठविशेष्यतानिरूपि
तप्रकारताया एव घटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतात्मकत्वात् तादृशप्रकारतयोर्निरूप्यनिरूपक
भावोपपत्तेः केचित्तु घटत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदेन भूतलांशे घटस्य प्रकारता घटवदित्ये
तादृशज्ञाने स्वीक्रियतेऽत एवोक्तज्ञानयोर्भेद इत्याहुः तच्चिन्त्यम् परे तु घटवदित्याद्याकारकं विशि
ष्टविशेषणकज्ञानं द्विविधं विशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकं केवलं विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणान्तरमि
ति रीत्या घटत्वाद्यवगाहि तत्र प्रथमे घटत्वादेः प्रकारतावच्छेदकत्वम् द्वितीये तु प्रकारतात्मकविशेष्य- शिव १७
तानिरूपितं प्रकारत्वं न तु प्रकारतावच्छेदकत्वमपीत्याहुः तत्र स्वविशिष्टवैशिष्ट्यविचारे स्फुटीभविष्यति

विशेष्यताचक्वचिन्निरवच्छिन्नाक्वचिच्चविशेषणान्तरावच्छिन्नातत्रनिर्धर्मितावच्छेदकेघटइत्याद्याकार
कज्ञानेघटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरवच्छिन्ना अयंघटइत्याद्याकारकसधर्मितावच्छेद
कघटत्वादिविशिष्टबुद्धौचघटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताइदन्त्वाद्यवच्छिन्ना अतएवइदं
त्वादिकंतत्रधर्मितावच्छेदकमित्युच्यते विशेष्यतावच्छेदकतायाएवधर्मितावच्छेदकतापदार्थत्वा
त् विशेष्यतानिरूपितमवच्छेदकत्वंचनतन्निरूपितप्रकारकत्वम् तथासतिघटइत्यादिज्ञानेऽ
यंघटइत्यादिज्ञानेचघटत्वस्यधर्मितावच्छेदकत्वापत्तेः निर्धर्मितावच्छेदकविशिष्टबुद्धिविलो
पप्रसङ्गाच्च किन्तुप्रतियोगित्वादिनिरूपितावच्छेदकत्ववत्स्वरूपविशेषः पदार्थान्तरमेववा अ
थवाप्रकारताविशेषएवतत् अन्यथासधर्मितावच्छेदकज्ञानस्यधर्मितावच्छेदकप्रकारकत्वो
पपत्तयेतन्निष्ठतज्ज्ञानीयप्रकारतान्तरकल्पनेगौरवात् नचज्ञानान्तरक्लृप्ततद्धर्मनिष्ठप्रकारतये

ग· वि वोपपत्तेर्नातिरिक्तप्रकारताकल्पनमितिवाच्यम् एवमपि तद्धर्मितावच्छेदकसमानविषयताकानन्तज्ञानेषु
१८ तादृशप्रकारताप्रतियोगित्वकल्पनापेक्षयातावत्साधारणैकधर्मितावच्छेदकतायांप्रकारतात्वकल्पनेलाघ-
वात् नचैवमयंघट इत्यादिज्ञानेइदन्त्वादेस्तस्यापिधर्मितावच्छेदकत्वापत्तिरितिततोऽयमयमित्याद्याका-
रकस्मरणप्रसङ्ग इतिवाच्यम् यतस्तदीयप्रकारतानिरूपितायाधर्मितावच्छेदकतायाआश्रय एवतदीयधर्मि-
तावच्छेदकः उक्तस्थलेचेदन्त्वनिष्ठधर्मितावच्छेदकतायास्स्वात्मकप्रकारतायानिरूप्यनिरूपकभावविरहा
न्नातिप्रसङ्गः नचैवमपीदन्त्वादिकंघटत्वादेरपिधर्मितावच्छेदकंनस्यात् तन्निष्ठधर्मितावच्छेदकतयाघ-
टत्वादिप्रकारताया अपिनिरूप्यनिरूपकभावेमानाभावात् परम्परयानिरूप्यनिरूपकभावस्यचप्रकृतेपि
सत्वादितिवाच्यम् एतदनुरोधेनैवधर्मितावच्छेदकत्वविशेषणीयप्रकारत्वयोरपिनिरूप्यनिरूपकभा शिव
वोपगमात् यत्प्रकारतानिरूपितत्वावच्छेदेनाविरोध्यतायायदवच्छेदकत्वंस एवतद्धर्मितावच्छेदकः १८

उक्तस्थलेचस्वप्रकारतानिरूपितत्वावच्छेदेननविशेष्यतायास्त्वावच्छेद्यत्वमतोनस्वांशेस्वस्यधर्मिता-
वच्छेदकत्वापत्तिरित्याहुः विशेष्यताचसमूहालम्बनेप्रकारभेदाद्भिद्यते समूहालम्बनस्यप्रत्येकप्र-
कारकज्ञानसामग्रीसमाजनियततयाप्रत्येकप्रकारकज्ञानीयनानाविशेष्यताप्रतियोगित्वस्यैवतत्रस-
त्त्वात् अयंघटोदण्डीकुण्डलीत्याद्याकारकैकधर्मितावच्छेदककापरधर्मप्रकारकज्ञानेधर्मितावच्छेदक-
तायाः प्रकारताविशेष्यत्वमतेउभयप्रकारतानिरूपितैकैवविशेष्यता धर्मितावच्छेदकेज्ञानान्तरसा-
धारणप्रकारतास्वीकारकल्पेतुप्रकारभेदेनविशेष्यताभेदः यदिचसमूहालम्बनविलक्षणोविशेषणवि-
शेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुण्डलाद्युभयविशिष्टविषयकः खड्गीकुण्डलीचैत्रइत्याद्याकारकबो-
धोऽनुभवसिद्धस्तदातत्राप्युभयप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यता अन्यथासमूहालम्बनात्तद्वैलक्षण्यानु-
पपत्तेः एवंमिथोविशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुण्डलोभयादिकंयत्रशौर्यादिधर्मिता

ग॰ वि॰ वच्छेदकतयाभासनेखड्गीकुण्डलीचैत्रश्शूर इत्याद्याकारकेतादृशबोधेचखड्गकुण्डलोभयादिप्रकारतानिरू
१९ पितैकविशेष्यतातादृशविशेष्यताचतादृशोभयाद्यवच्छिन्नशौर्यादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातोभिन्ना
ऽभिन्नावेतितुपूर्वोक्तवदूहनीयम् एवंखड्गाद्येकतरधर्मितावच्छेदकतापन्नस्यैवापरस्यकुण्डलादेर्विधेय
धर्मितावच्छेदकत्वंयत्रतत्रखड्गादिप्रकारतानिरूपितकुण्डलाद्यवच्छिन्नविशेष्यताविधेयप्रकारतानिरूपि
तोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यतयोरभेदः अन्यथामिथोविशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकु
ण्डलोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यकशौर्यादिविधेयकबोधएवयत्रस्वातन्त्र्येणकुण्डलस्यखड्गधर्मिता
वच्छेदकतयाभानंतादृशसमूहालम्बनात्तस्यवैलक्षण्यानुपपत्तेः एवञ्चसतिखड्गादेः खड्गादिप्र
कारतानिरूपितविशेष्यताया अवच्छेदकत्वेऽपियथानतस्यस्वधर्मितावच्छेदकत्वंतथोपादितंप्रागे शिव
व तत्रोक्तविशेष्यतेभिन्नेएवकिन्त्वेकविशेष्यतापरविशेष्यतावच्छेदकभावापन्नेतिसमूहालम्बनादिशे १९

षट्सप्याहुः इत्थम्प्रकारतादिवद्विधेयत्वमपिविषयतान्तरं नतत्प्रकारत्वमेवतद्धर्मितावच्छेदकस्या
पितथात्वापत्तेः अथविशेष्यतावच्छेदकताभिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वेवविधेयतापर्वतो
वह्निमानित्यादौचपर्वतत्वादिरूपधर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रकारताधर्मितावच्छेदकतात्मिकैवधर्मिता
वच्छेदकतायाःप्रकारतात्वस्यव्यवस्थापितत्वात् अतोनतत्रपर्वतत्वादेर्विधेयतापत्तिः तादृशज्ञानेव
ह्न्यादेरिववह्नित्वादेर्वह्निमत्पर्वतवान्देशइत्यादौचवह्नेर्विधेयतावारणायमुख्यविशेष्यतानिरूपितत्वंवि
शेषणम् मुख्यत्वञ्चविशेष्यतायांप्रकारतानवच्छिन्नत्वंप्रकारताभिन्नत्वंवा नचविशेष्यतावच्छेदकताभि
न्नत्वाद्युपस्थितिंविनापिपर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमित्यनन्तरं पर्वतेवह्निमनुमिनोमीत्याद्याकारकस्यवह्न्यादि
विधेयकत्वावगाहिनोऽनुव्यवसायस्यास्यानिरुक्तप्रकारतायाविधेयतात्मकत्वंनोपपद्यतइतिवाच्यम् व
ह्निप्रकारकानुमितित्वस्यैवतादृशानुव्यवसायविषयत्वोपगमात् नचैवंवह्निमान्पर्वतोघटवानित्यनुमि

ग·वि· त्यनन्तरमपितादृशानुव्यवसायापत्तिरितिवाच्यम् निरुक्ततन्निष्ठप्रकारताकत्वस्यतत्प्रकारकानुमितित्व
२० व्यञ्जकतयातादृशापत्त्यसम्भवात् भवन्मतेपितद्विधेयकानुमितौयथाकथञ्चिदुपस्थिततद्विधेयकत्व
ग्रहवारणायतत्रतद्विधेयकत्वहेतुतायास्त्वावश्यकत्वात् नचतादृशानुव्यवसायेतन्निष्ठविलक्षणविषय
तारूपविधेयतायाः प्रतियोगितासंबन्धेनहेतुत्वकल्पनापेक्षयानिरुक्ततन्निष्ठप्रकारतायांगुरुशरीरा
यांतत्संबन्धेनहेतुताकल्पनेगौरवाद्विलक्षणविषयतासिद्धिरितिवाच्यम् कार्यकारणभावलाघवानु
रोधेनजात्यतिरिक्तपदार्थसिद्धेस्सिद्धान्तविरुद्धत्वात् अन्यथाधूमादिपरामर्शजन्यतावच्छेदकतयाप्या
लोकादिलिङ्गकानुमितिव्यावृत्तविलक्षणविषयतासिद्धिप्रसङ्गात् नचनिरुक्तप्रकारतातोतिरिक्तैवविधेय
ताख्याविषयता अन्यथाधर्मितावच्छेदकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायांवह्निमान्पर्वतोघटवानित्याद्यनुमि शिव
त्यनन्तरंपर्वतेघटमनुमिनोमिनवह्निमित्याद्याकारकस्यवह्निविधेयकत्वाभावावगाहिनोऽनुव्यवसायस्यापि २०

लापप्रसङ्गात् वह्न्यादिप्रकारकाऽनुमितिविषयकस्य वह्निप्रकारकत्वसामान्याभावावलम्बनत्वासम्भवा-
दितिवाच्यम् धर्मितावच्छेदकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायां तादृशप्रतीतेः प्रामाणिकत्वे निरुक्तप्रकार-
तायामेव विधेयतात्वारम्भधर्मविशेषं स्वीकृत्य तेन रूपेण निरुक्तप्रकारतायाः प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्ना-
भावस्यैव तादृशप्रतीतिविषयतायाः स्वीकरणीयत्वात् भवन्मतेऽपि संबन्धादिभेदभिन्नविधेयतानामनुग
माय तादृशातिरिक्तधर्मस्वीकारस्यावश्यकत्वात् अन्यथा विधेयतानामनन्तप्रसक्तसामान्यधर्मावच्छिन्ना-
भावासम्भवेन तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावकूटस्यैव तादृशप्रतीतिविषयतायाः स्वीकरणीयतयाऽभावकूट-
स्य विशिष्य युगसहस्रेणापि ग्रहीतुमशक्यतया तादृशप्रतीतेरेवानुपपत्तेः विधेयताप्रतियोगिकाभावत्वे-
न तावदभावानां तद्विषयत्वोपगमे तादृशप्रतीतेः प्रतियोगितावच्छेदकतानवगाहितया वह्निमनुमि-
नोमीत्यादिप्रतीतेर्विरोधित्वानुपपत्तेरिति चेन्न निरुक्तप्रकारताया एव विधेयतात्वे पृथिव्यां जलादि

 भेदोद्देश्यधूमाभाववदित्याद्याकारकसाध्यविशेष्यकानुमितीनां तद्विधेयकत्वानुपपत्तेः तथाविधानुमि
 तिविशेष्यतायां विधेयतात्वोपगमान्नेयमनुपपत्तिरिति चेत् तर्हि तादृशानुमितिविशेष्यतायास्तत्स
मानप्रकारकसमानविशेष्यकपृथिव्यादिसाध्यकानुमितावपि सत्त्वेन तस्या अपि इतरभेदादिविधेयक
त्वापत्तेः अथ पृथिव्यादिपक्षकतादृशानुमितितत्साध्यकतादृशानुमित्योर्भिन्नाभिन्नैव तादृशी विशेष्यता
एवञ्च साध्यविशेष्यकाऽनुमितिविशेष्यतायामेव विधेयताभ्युपेयत इति नोक्तातिप्रसङ्ग इति चेन्न सा
ध्यविशेष्यकानुमितावतिरिक्तविधेयतात्मकविशेष्यतोपगमे इतरभेदः पृथिव्यामित्याद्याकारकपृ
थिवीसाध्यकानुमितौ विधेयतानात्मकं विशेष्यतान्तरं तथाविधप्रत्यक्षे वाऽन्यादृशे विशेष्यत्वमिति तिसृ
णां विशेष्यतानां कल्पनापेक्षया प्रत्यक्षानुमितिसाधारण्या एकविशेष्यतायास्साध्यविशेष्यकसाध्यविशेष
णकानुमितिसाधारण्या एकस्या विधेयतायाश्च कल्पनस्यैवोचितत्वात् न चास्मन्मतेऽनुमितौ या विधेय

तानात्मिकाविशेष्यतासैवप्रत्यक्षेपीतिनविशेष्यतान्त्रयकल्पनमितिवाच्यम् प्रत्यक्षेविधेयतात्मिकातद्ना
त्मिकावाविशेष्यताकल्प्यतइत्यत्रविनिगमनाविरहात् यत्तुसाध्यविशेषणकानुमितौक्लृप्तनिरुक्तप्रकारतैव
विधेयता अतिरिक्तविधेयतातुसाध्यविशेष्यकानुमितावेव अनन्तसाध्यविशेषणकानुमितिव्यक्तिषु अतिरि
क्तविधेयतासंबन्धकल्पनापेक्षयातन्निरूपितस्वस्वेतरनिरुक्तप्रकारताकविधेयतात्वकल्पनेलाघवादिति
तदपिनचारु तादृशप्रकारतायाविधेयतात्वोपगमेपर्वतोवह्निमान्पर्वतोनिर्धूमस्यादित्याकारसमूहाल
म्बनात्मकज्ञानस्यवह्न्यादिविधेयकत्वापत्तेः नचेष्टापत्तिः तथासतितादृशापत्त्यनन्तरं पर्वतेधूमाभावमापा
दयामिनतुवह्निमित्याकारकवह्निविधेयकत्वाभावप्रतीतेरनुपपत्तेः एतेनसाध्यविशेष्यकानुमितिरेवाप्रा
माणिकी अप्रसिद्धसाध्यकस्थलेविशेष्यविशेषणमितिरीत्यासाध्यविशेषणकानुमितिरेवोत्पद्यते
विशिष्टबुद्धिसामान्येविशेषणज्ञानहेतुतायानिर्युक्तिकत्वात् तथाचनिरुक्तप्रकारतैवविधेयता

ग॰ वि॰ भावसाध्यकस्थलेतुसाध्यविशेष्यकानुमितेरसत्त्वादप्रामाणिकत्वयानत्रकृततरामेवेत्यपिनिरस्तम् यत्त्वनु
२२ मितावापत्तौचतद्व्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वमेवतद्विधेयकत्वमिति तदसत् यतोऽतिरिक्तविधेयतानभ्युप
गमेतद्व्याप्यवत्ताज्ञानस्यचत्वानन्तरोत्पन्नतत्प्रकारकानुमितित्वादिकमेवजन्यतावच्छेदकंवाच्यम् ननु
तत्रतद्विधेयतानिवेशासंभवः आत्माश्रयप्रसङ्गात् तथाचसिध्यभावाद्याघव्यतिरेकानिश्चयरूप कारणा
समवहितवह्निव्याप्यवत्ताज्ञानानन्तरोत्पन्नयोर्वह्निमत्सर्वतत्त्वावच्छिन्नपक्षकघटादिविधेयकानुमित्यापत्ते
रपिताद्दृशज्ञानजन्यतयावह्निविधेयकत्वप्रसङ्ग इतिपक्षताविशेषादिजन्यत्वस्यविधेयताशरीरघटकत्वेप
क्षताद्युपस्थितिविरहकालेपिसर्वानुभवसिद्धायावह्निनानुमिनोमीत्याद्याकारकप्रतीतेरपलापप्रसङ्गात्
नचपक्षताविशेषादिजन्यत्वविशिष्टस्वव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वसंबन्धेनवह्न्यादिमदन्यत्वमेवतादृशाप्रतीति शिव
विषयोस्तुतत्रचनपक्षताद्युपस्थितेरपेक्षा संबन्धज्ञानस्याविशिष्टबुद्धावहेतुत्वादितिवाच्यम् अनन्तपदा २२

र्थघटितत्वादुक्ताधर्मस्यसंबन्धत्वेमानाभावात् एवमेतन्मतेशाब्दबोधस्यसविधेयकत्वानुपपत्तिस्तस्यव्या
प्यवत्ताज्ञानाजन्यत्वात् नचतत्रनिरुक्तप्रकारतैवविधेयतेतिवाच्यम् पर्वतेवह्निरित्यादिवाक्यजन्य
शाब्दबोधेवह्न्यादेर्विधेयत्वानुपपत्तेः नचतत्रवह्न्यंशेपर्वताधेयत्वमेवविधेयंनतुपर्वतांशेवह्निरिति
वाच्यम् शाब्दबोधेचरमानिर्दिष्टपदार्थस्यैवविधेयत्वात् अतएवन्यक्कारोह्ययमेवमेयदरयद्
त्यादौविधेयत्वेनतात्पर्यविषयस्यन्यक्कारादेः प्राङ्निर्दिष्टपदोपस्थाप्यतयातद्विधेयकान्वयबोधा
संभवादालङ्कारिकाविधेयाविमर्षदीयमुदाहरन्ति अतएवगुणानां[गुणत्वमित्यादि]गुणत्वस्यैवोद्देश्यतावच्छेदकत
याविधेयतयाचान्वयबोधानुपपत्तिराशङ्कितावर्द्धमानोपाध्यायैः विशेष्यस्यविधेयत्वेतत्रगुणत्वस्यतदु
पपत्त्यातादृशाशङ्कानासङ्गतेः नचपदार्थानुमानेगुणत्वरूपलक्ष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्ने इतरभेदसाध
नायप्रयुक्तादितरव्यापकीभूताभावप्रतियोगिगुणत्ववानयमित्येतादृशोपनयावयवादन्वयबोधानुपप-

ग॰ वि॰ त्तिरेवैतेराशङ्क्यतेतिवाच्यम् तत्र दण्डवान्नक्तदण्डवानित्यादावेवविधेयांशेव्याप्तिभानाधिक्येनगुणत्व
२३ संबन्धिन एवाभेदसंबन्धेनविधेयतयान्वयबोधानुपपत्तिविरहात् नन्वनामार्थयोस्साक्षादन्वयस्या
व्युत्पन्नतयापर्वतेवह्निरित्यादौपर्वतांशेकथंविधेयतयान्वयइतिवाच्यम् साक्षाद्विशेषणविशेष्यभावेना
न्वयस्यैवनामार्थयोरनभ्युपगमात् अत्रपरम्परयैवविशेष्यविशेषणभावोपगमात् अथशाब्दबोधेचरम
निर्दिष्टपदार्थस्यविधेयत्वेवपुर्विरूपाक्षमित्यादौ ऽक्ष्णोवैरूप्यस्यविधेयत्वानुपपत्तिः वैरूप्यविशिष्टस्या
क्ष्णएवतत्रवपुरंशेविधेयत्वे अलक्ष्यजन्मनेत्यत्रापि अलक्ष्यजन्मतायाएवविधेयतयातात्पर्यविषयत्व
मित्यस्यवक्तुंशक्यतयाअलक्ष्यतायाअविधेयत्वेनाविमृष्टविधेयांशोदाहरणतायाअनुपपत्तेः यदित्वतत्रशु
द्धस्यजन्मनोविवक्षितमहादेवापकर्षासंपादकतयानविधेयत्वेनविवक्षितत्वम् अपितुजन्मनोऽलक्ष्यताया शिव
एवेतिमन्यतेतदातुस्यंप्रकृतेपीतिचेन्न समासातिरिक्तस्थलेचरमनिर्देशस्यविधेयतानियामकत्वात् ए २३

वंनिरुक्तप्रकारतायाविधेयतात्वेद्वितीयमोवश्शिवेत्यादौविधेयत्वेनविवक्षितस्यसमासघटकपूर्वपदे
नप्रतिपादनेविधेयाविमर्षः मोवःद्वितीयामिवेत्यसमस्तपदेनप्रतिपादनेदोषोऽङ्कारइत्यालङ्कारिकप्रवाद
विरोधश्चेति विधेयतावत्तन्निरूपितोद्देश्यतापिप्रकारतादिभिन्नविषयताविशेषएव नन्वेवंविशे-
ष्येतवोद्देश्यतापर्वतोवह्निरित्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधेसाध्यविशेष्यकानुमितेः प्रामाणिकत्वेनतत्र
चपर्वतस्योद्देश्यतानुपपत्तेः नचविधेयतानिरूपकत्वमुद्देश्यत्वंतच्चयदंशेविधेयस्यविधेयत्वंतस्य
विशेष्यत्वेप्रकारत्वेचास्तत्तमेवेतिकिमुद्देश्यताख्यातिरिक्तविषयत्वोपगमेनेतिवाच्यम् उद्देश्यत्वमेवा
तिरिक्तंतन्निरूपकत्वमेवविधेयत्वमित्यस्यापिवक्तुंशक्यतयाविनिगमनाविरहेणोभयस्यैवातिरिक्तता
सिद्धेः इदन्त्ववधेयम् अस्तुविधेयत्वमुद्देश्यत्वमतिरिक्तंतयोर्विषयतात्वेमानाभावः पर्वतोवह्निमा-
नित्यनुमितौपर्वतवह्न्यादिषुतथाविधप्रत्यक्षसाधारणविशेष्यताप्रकारतास्वीकारस्यावश्यकतया

ग॰ वि॰ ततएवतादृशज्ञानस्यतद्विषयकत्वोपपत्तेः प्रकारतादीनांतत्रानुपगमेतादृशानुमित्यादीनांबा

२४ ध्यप्रतिबध्यत्वप्रसङ्गः विरोधिज्ञानाप्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गश्च प्रकारतादीनामेवतादृशप्र-

तिबध्यप्रतिबन्धकभावावच्छेदकत्वादितिदिक् इतिगदाधरभट्टाचार्य्यकृतोविषयतावादस्समा-

प्तः॥ॐ॥शुभम् श्रीकाशीविश्वेश्वरः प्रीयताम्